

OBRAZOVANJE PRIVREMENE VLADE DFJ

Boravak Tita u Moskvi i njegovi razgovori sa Staljinom, „divom iz Kremlja“, kako ga naziva Šari de Gol, posle prethodnog susreta sa Čerčilom u Italiji, avgusta 1944, utirali su put britansko-sovjetskoj politici kompromisa u Jugoslaviji koja nije odgovarala unutrašnjim potrebama Jugoslavije, ali je njeno prihvatanje bilo uslovljeno razumevanjem međunarodne situacije jugoslovenske revolucije. Antoni Idu je 11. oktobra 1944. iz Moskve uputio poruku Ormu Sardžentu, podsekretaru u britanskom Forin Ofisu, u kojoj je pod 4. stajalo: „Osvrćući se na Jugoslaviju, Molotov je prihvatio moj predlog za vođenje zajedničke politike. Ja sam izrazio svoju zahvalnost u vezi s tim. Posle toga obavestio sam ga o predlogu da se Tito i jugoslovenski predsednik vlade sastanu u vezi s onim što je sadržano u Vašem telegramu. Ovu priliku sam smatrao kao mogućnost demonstriranja naše želje da djelujemo zajedno i predložio sam da uputimo zajedničku poruku Titu i doktoru Šubašiću izražavajući naše odobravanje zbog ovog sastanka.“ Rezultati razgovora Staljina i Čerčila o Jugoslaviji sadržani su u kominikeu izda tom posle završetka Moskovske konferencije: „Obje vlade su se saglasile da u Jugoslaviji vode zajedničku politiku u cilju koncentracije svih snaga protiv Nijemaca koji se povlače i u cilju rješavanja unutrašnjih teškoća Jugoslovena putem ujedinjenja jugoslovenske kraljevske vlade i narodno-oslobodilačkog pokreta.“

Šubašić se 21. oktobra 1944. sastao s maršalom Titom u Vršcu, gde se vrhovni komandant našao posle boravka u Moskvi i Rumuniji. Pregovori su nastavljeni u Beogradu i završeni 1. novembra zaključenjem drugog, beogradskog sporazuma između Tita i Šubašića. Ovaj sporazum je potvrđivao odredbe Viškog sporazuma iz juna 1944, predviđajući samo jednu novu ustanovu — namesništvo, na koje je Petar II trebalo da prenese

kraljevska ovlašćenja u oblasti međunarodnog predstavljanja. Prema beogradskom sporazumu, nastavljao se međunarodno-pravni kontinuitet Jugoslavije, koja se u međunarodnim odnosima pojavljivala u svom starom obliku. Edvard Kardelj, potpredsednik NKOJ-a, i Ivan Šubašić otputovali su u Moskvu 17. novembra na razgovore sa Staljinom i Molotovom o primeni sporazuma. Sećajući se razgovora u Moskvi, Kardelj navodi da je Staljin u prisustvu Šubašića napao jugoslovenske komuniste za uskost i sektaštvo jer nisu pristajali da se kralj Petar II vrati u Jugoslaviju. „Kraljevi u naše vreme“, rekao je Staljin, „ionako ništa više ne znače. To je samo reprezentacija koja ne igra nikakvu posebnu društvenu ulogu.“ Zatim je naširoko objasnio primer rumunskog kralja Mihajla, s kojim su se „veoma dobro sporazumeli“. Staljin je posle ovih razgovora obavestio britanskog premijera da je saglasan s postignutim sporazumom između Tita i Šubašića i da neće biti teškoća u njegovoj primeni. Aneks sporazuma, zaključen posle povratka Kardelja i Šubašića iz Moskve, predviđao je garantiju za rad političkih stranaka i grupa, slobodu izbora, uduživanja i štampe, nezavisan rad sudova. Do sazivanja ustavotvorne skupštine, zakonodavna vlast je pripadala AVNOJ-u, izvršna jedinstvenoj vladi.

U primeni Sporazuma Tito-Šubašić Britanci su, uz deklarativnu saglasnost SSSR-a, nastojali da obezbede poštovanje svog uticaja zadovoljavanjem formalnih demokratskih sloboda, te stvaranjem uslova za višestranački sistem i slobodnije odmeravanje novih i starih snaga, ukoliko ove druge nisu bile dokrajka kompromitovane saradnjom s neprijateljem. Samostalni revolucionarni subjekt na čelu nove države, zasnivajući svoj uticaj na revolucionarnoj volji naroda, vodio je računa o međunarodnim obzirima, ali nije bio raspoložen za ikakve bitnije ustupke, koji bi dovodili u pitanje tu volju. Za nove, revolucionarne snage « bilo je karakteristično da nisu frontalno odbacivale preporučivana rešenja, proistekla iz dogovora koje su saveznici postigli, ali su uspevale da ih menjaju i prilagođavaju novostvorenoj situaciji dajući im drugo značenje od onoga koje su velike sile imale u vidu.

Vodstvo nove Jugoslavije je, pre nego su to Britanci i tražili, prihvatilo rad političkih stranaka i grupa u okviru jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta (JNOF-a), na taj način ograničavajući namere dela njihovog vodstva i njihovih stranih pokrovitelja. Neposredno posle Drugog zasedanja AVNOJ-a zatraženo

je da se stvori politička organizacija nove Jugoslavije kao politička osnova države. Pri isticanju ovog zahteva imalo se u vidu značajno iskustvo Osvobodilne fronte 1941—1944. Pretvaranjem AVNOJ-a u najviši organ vlasti na dnevnom redu se našlo i razdvajanje državnih i političkih funkcija. KP Hrvatske stvorila je Jedinostveni narodnooslobodilački front maja 1944. Organizacije JNOF-a obrazovane su i u još dve jugoslovenske zemlje: Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori jula te godine. Preko političkih stranaka i grupa u JNOF-u, onih čije se članstvo nije ogrešilo o patriotske norme u tekućem ratu, KPJ je neutralisala njihova vodstva, produbljivala postojeće podele u njima oko programa narodnooslobodilačkog fronta, učvršćivala savez osnovnih, antifašistički raspoloženih slojeva naroda u okvirima svoje politike narodnog savezništva. Time se KPJ priključila i tradiciji stranačkog političkog života, naročito u Srbiji i Hrvatskoj. JNOF je obuhvatao sve građane koji su hteli da se bore protiv okupatora u završnoj fazi rata, nezavisno od njihovih političkih, verskih i nacionalnih ubeđenja. Masovne antifašističke organizacije — USAOJ, AFŽ i, po osnivanju u Beogradu januara 1945, Jedinostveni sindikati radnika i nameštenika Jugoslavije (JSRNJ) ušle su u JNOF kao kolektivni članovi. Jedinstvo JNOF-a ostvarivalo se obaveznim učešćem članstva u delatnosti osnovnih organizacija, zasnovanoj na jedinstvenom programu narodnooslobodilačkog pokreta, tako da koalicioni elementi u vrhu nekih zemaljskih organizacija nisu imali bitniji značaj u politici odlučivanja.

U okviru JNOF-a Hrvatske od jeseni 1943. delovao je na slobodnoj teritoriji Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke (HRSS), izolujući staro vodstvo s Mačekom na čelu. Maja 1944. održano je i treće zasedanje ZAVNOH-a u Topuskom. Snage narodnooslobodilačkog pokreta su kontrolisale veliki deo teritorije NDH, sem gradskih centara i najvažnijih komunikacija, dok su ilegalne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta postajale sve masovnije. Iz gradova su neprekidno izlazili novi pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta. Izvršni odbor HSS-a je iz svojih redova odstranio Božidara Magovca koji je težio podeli vlasti između KP Hrvatske i HSS-a, izražavajući vidljivo ovu pretenziju pripremljenim člankom o sebi i Titu kao ravnopravnim partnerima. Na slobodnoj teritoriji funkcionisao je i Klub srpskih vijećnika ZAVNOH-a. Januara 1944. u južnu Italiju prebacio se domobranski pukovnik Ivan Babić sa ciljem

da uspostavi vezu sa saveznicima u ime hrvatskih političara HSS je pokušavala da uz pomoć saveznika onemogući premoć narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj. Stepinac, „crkveni knez“, koji je do jeseni 1943. ćutke posmatrao genocid nad Srbima i Jevrejima, brinući se tek kako bi preko Nemaca zaštitio katedralu i nadbiskupske palate u Zagrebu od savezničkog bombardovanja njihovim proglašavanjem za „neutralizovani Vatikan“, javno je, na trgu pred katedralom 31. oktobra istupio protiv zločina Nemaca i ustaša, povodom ubistva njegovog brata, jednog sveštenika i više seljaka u Krašiću.

Produbljavali su se i rascepi među ustašama. Pavelića je bez rezerve podržavala garda najkrvoločnijih ustaša, takozvanih rasova (Vjekoslav Luburić-Maks, Viktor Tomić, Rafael Boban, Vilko Pećnikar, Ivo Herenčić, Erih Lisak, Vjekoslav Servaci, Josip Rukavina i drugi), dok je grupa „starijih“ ustaša, uglavnom italijanofila, bila još ranije sklonjena s javnih funkcija, ustupajući mesto grupi „mladih“ političara. No vojne formacije NDH nisu se smanjivale, zahvaljujući ustaškom teroru i prinudnoj mobilizaciji. Januara 1945. pod Pavelićevom komandom nalazilo se još 170.000 boraca u sastavu vojnih formacija koje će tek poslednjih dana odstupiti iz Zagreba prema Austriji pod pritiskom nezaustavljive ofanzive Jugoslovenske armije. Pokušaj smenjivanja Pavelića od strane grupe Lorković-Vokić, bez obzira da li je bio u vezi sa neuspehim atentatom na Hitlera 20. jula 1944. godine, izražavao je nameru dela ustaša da pređu na stranu zapadnih saveznika, predstavljajući pojavu alibizma u NDH kada se već jasno sagledavao slom Trećeg rajha. „Krilnik“ Duro Vokić i Mladen Lorković su nameravali da „ustašku vojnici“ prevedu u domobranske formacije, obezbeđujući vojsku za krajnji rasplet i pretpostavljajući da saveznici ne bi prihvatili na kraju rata ustaše kao kompromitovanu fašističku partijsku vojsku. Zavera ovih visokih ustaških funkcionera obuhvatala je i saradnju sa anglofilskim pripadnicima HSS. Pavelić je bio obavешten o akcijama svojih ministara, ali nije dozvoljavao da se bilo kakve promene izvrše na njegov račun. Mada u uslovima raspalog režima „poglavnik“ i Kaše nisu mogli tolerisati zaveru, likvidirajući „puč“ (u stvari pokušaj izvođenja „puča“, koji je ostao u zametku), oslonjeni na Hitlera do poslednjeg časa.

Aktivnost Mačekovog dela HSS („sredinski dio“) tekla je preko Augusta Košutića u smislu podele vlasti sa narodnooslo-

bodilačkim pokretom u Hrvatskoj, a kasnije se oslanjala na Šubašićev kompromis s Titom, sve dok ovaj — po njihovim shvatanjima — nije načinio nedozvoljive koncesije narodno-oslobodilačkom pokretu. Sav ovaj stari svet u raspadanju nadvisivao je u proleće i leto 1944. JNOF Hrvatske, kao najšira politička osnova federalne Hrvatske u novoj Jugoslaviji.

Stranačko „šarenilo" sačuvalo se uglavnom u Srbiji, što neki istoričari vezuju za neravnomernost razvitka revolucije u njoj, gubeći iz vida da se njena ravnomernost, odnosno neravnomernost ceni u ukupnom rezultatu. Takođe, oni zaboravljaju da višestranačko iskazivanje predstavlja staru tradiciju političkog života u Srbiji: Prihvatajući program narodnooslobodilačkog pokreta, grupa građanskih političara rodoljubive vokacije u Glavnom odboru JNOF-a Srbije je krajem 1944, uoči donošenja Deklaracije JNOF-a Srbije, pokazivala rezerve prema rešenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Jaša Prodanović je kritikovao KPJ zbog suviše velike „revnos'nosti" u prilazu nacionalnom fenomenu. Posebno se suprotstavljao tretmanu Makedonaca i Crnogoraca kao nacionalnih posebnosti. Što se tiče Kosova i Metohije, pripadnici JNOF-a građanskog porekla gledali su na ove oblasti kao na nerazdvojni deo Srbije. Prvaci KPJ (B. Nešković, S. Žujović, Milentije Popović) stajali su na stanovištu da nema Jugoslavije bez prihvatanja odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a. Žujović je dozvoljavao mogućnost da se Kosovo nađe u sastavu Albanije ako bi u susednoj državi postojao progresivan režim.

Najširi politički spektar imao je JNOF Srbije, u kome su se od novembra 1944. do marta 1945. našle sledeće stranke i grupe: Jugoslovenska republikanska stranka, Socijalistička stranka, grupa „Napred", Narodna seljačka stranka i Savez zemljoradnika. JNOF-u je prišla i frakcija Samostalne demokratske stranke. Van njega se nalazila Demokratska stranka Milana Grola, koja je na sporazum Tito-Šubašić gledala kao na podelu vlasti.

Posle susreta i razgovora sa Staljinom u Moskvi, Tito se nekoliko puta obratio Staljinu pismenim putem. Tito je novembra 1944. Staljinu ukazao na „mnogobrojne nezgodne postupke" pojedinih vojnika i oficira Crvene armije, „što našoj vojsci i našem narodu pada teško na srce, s obzirom na to što naš narod i vojska obožavaju Crvenu armiju, idealiziraju je". Po Titu, „propust" je učinio Štab 3. ukrajinskog fronta, što pre ulaska

trupa Crvene armije u Jugoslaviju nije objasnio vojsci da ona „ulazi kao saveznica Narodnooslobodilačke vojske, da zajedno oslobode Jugoslaviju, da Jugoslavija nije ni Rumunija, ni Mađarska, pa ni Bugarska, već zemlja koja je od prvih dana, još pre napada na Sovjetski Savez, dala snažan otpor nemačkim i drugim okupatorima". Svestan da ovakvi odnosi kvare ugled i SSSR-a i narodnooslobodilačkog pokreta, Tito je pozvao oficire iz Štaba armije i u prisustvu general-lajtnanta Kornjejeva odlučno tražio da oni preduzmu mere kako bi se uklonila „svaka sitnica" koja bi mogla da kvari odnose sa „našim narodom". Ovakve postupke mogli su koristiti," isticao je Tito, kako neprijatelji SSSR-a, tako i nove Jugoslavije. Osim toga, takvo ponašanje oficira i vojnika Crvene armije otežavalo je položaj pokreta u vreme kada je trebalo da se stvori jedinstvena vlada i kada NKOJ treba zaista da predstavlja vlast u zemlji. Vredno je navesti dva načelna stava iz Titovog pisma Staljinu. Prvi, da Tito smatra svojom „komunističkom dužnošću" da o tome obavesti Staljina i da preduzme sve da se slične pojave onemoguće. Drugi, da je Tito brzo regulisanje toga odnosa smatrao „važnim političkim pitanjem". „Po mome", nastavlja Tito, „štab fronta trebao je narediti svojim potčinjenim štabovima u Jugoslaviji da nemaju prava mešati se u unutrašnja politička pitanja, kao što je na primer bio slučaj u Smederevu, gde je major Crvene armije Sopronov zabranio slobodno delovanje narodnooslobodilačkih odbora i partijskih organizacija tvrdeći da je naša zemlja neprijateljska i da je Crvena armija okupirala. Ili na primer silom se puštaju uhapšenici iz zatvora koje su naše vlasti pohapsile kao neprijatelje našeg naroda i naših saveznika. Mislim da štabovi Crvene armije ne bi smeli zaposedati fabrike u Jugoslaviji odakle se raznose alati, mašinerije kao na primer u vojnom zavodu u Kragujevcu, jer nam je to od ogromne potrebe, da bismo što prije mogli sami proizvoditi i opravljati naše oružje." Ranija Đilasova kritika ponašanja sovjetskih oficira i vojnika ogorčila je Staljina, ali je ovo pitanje skinuto s dnevnog reda međusobnih odnosa Đilasovom izjavom i Titovim pismom koje je odlučno stalo u odbranu unutrašnje suverenosti nove Jugoslavije, bez obzira na svu bliskost sa SSSR-om u to vreme i Titovo isticanje u pismu Staljinu da se „mi jedino možemo uzdati u SSSR, koji je pružio tolike primere razumevanja za napaćeni narod i koji je jedini do sada pružio efikasnu pomoć". Idejni identitet i odanost SSSR-u

nisu bili razlog da se toleriše ignorisanje uloge Jugoslavije u ratu, potcenjuju jugoslovenske žrtve u borbi sa fašizmom i dovodi u pitanje revolucionarna vlast i njen integritet. Mlada revolucija bila je od prvog dana ljubomorna na svoje osnovne institucije — oružanu silu i narodnu vlast. U jednoj drukčijoj istorijskoj situaciji Staljin će 1948. iskoristiti ove nesporazume za optužbu protiv rukovodstva nove Jugoslavije i ocenu njegovih postupaka kao „nacionalističkih“, ali, na drugoj strani, ovi postupci u vreme dešavanja nisu mogli da ne izazivaju razmišljanja i stvaraju mentalnu distancu prema Staljinovom shvatanju o međusobnim odnosima na bazi podređenosti.

Savete Staljina i Molotova vodstvo nove Jugoslavije je prilagođavalo jugoslovenskoj praksi. Tito je 12. novembra 1944. zahvalio Staljinu i Molotovu na njihovom savetu da se da amnestija četnicima Mihailovića, dodajući da mu se to čini „politički od ogromne važnosti i korisnim za dalji razvitak ne samo naše zemlje, već i od međunarodnog značaja. U vezi sa time, mislimo da je vrlo korisno dati amnestiju i hrvatskim domobrancima. Ja smatram da takvu amnestiju treba dati svima onima koji su već položili oružje kao i onima koji treba da polože oružje. U vezi sa time trebaće u formulaciji same amnestije izraziti tačno njen politički karakter da bi pristalicama narodno-oslobodilačkog pokreta bilo jasno.”

Pregovori nove Jugoslavije sa otečestvenofrontofskom Bugarskom o obrazovanju federacije (jugoslovensko-bugarskom ujedinjenju) pokrenuo je Staljin prilikom Titovog boravka u Moskvi. Staljin je ovo pitanje ponovo pokrenuo za vreme boravka E. Kardelja u SSSR-u, novembra 1944. godine. Krajem 1944. u SSSR-u je boravio i Andrija Hebrang, izveštavajući CK KPJ da Staljin želi stvaranje južnoslovenske federacije (konfederacije) i zaključenje ugovora sa Albanijom. U prvoj dekadi novembra 1944. podnet je Bugarima jugoslovenski predlog Sporazuma o političkoj, vojnoj i ekonomskoj saradnji, sa dva dodatka — o jedinstvenoj komandi oružanih snaga i o privrednoj saradnji. Na to je CK BRP(k) odgovorio svojim predlogom ugovora o savezu. Rukovodeći bugarski komunisti nisu imali istovetan stav o ujedinjenju: Trajče Kostov, sekretar BRP(k), pozivao se na dugotrajnu tradiciju bugarske državnosti i razlike u strukturi i mentalitetu naroda Bugarske i Jugoslavije; Viko Cervenkov zalagao se za federaciju; Vasil Kolarov i drugi rukovodeći kadrovi BRP(k) izjašnjavali su se u načelu za

federaciju, ali uz iznošenje više rezervi. No, tokom boravka Edvarda Kardelja u Sofiji decembra 1944. došlo se do kompromisnog projekta. Kada je bugarski predstavnik u Beogradu Petar Todorov pristao, 2. januara 1945. u Beogradu, da se ugovor o ujedinjenju potpiše, Tito je predložio da se do kraja rata zadrže dve vlade koje bi sporazumno vodile spoljne i vojne poslove, s tim što bi se političke i carinske granice ukinule. Jedan od kamena spoticanja je bila jugoslovenska pluralistička koncepcija federacije, nasuprot bugarskoj dualističkoj koncepciji. Bugari su preko Vladimira Popovića, koji se od početka januara 1945. nalazio u Sofiji, dostavili novi projekt o ujedinjenju, ali su tada počeli međunarodni zapleti. Sovjetska vlada pozvala je bugarske i jugoslovenske predstavnike (Moša Pijade) u Moskvu 21. januara 1945. godine, obaveštavajući ih da od federacije nema ništa i da treba zaključiti ugovor o političkoj, vojnoj i ekonomskoj saradnji i bratskom savezu. Definitivni projekt ugovora, na kome su radili Andrej Višinski i Moša Pijade, odobrilo je sovjetsko ministarstvo inostranih poslova. Bio je to početni osnov za što skorije stvaranje federacije. Britanska vlada je 26. januara protestovala kod bugarske vlade, stavljajući do znanja da je protiv zaključivanja federacije pre završetka rata, a na drugoj strani, da ona pretpostavlja stvaranju takve federacije jednu širu balkansku federaciju. Na Krimskoj konferenciji ovo pitanje je skinuto s dnevnog reda izjavom ministara inostranih poslova SAD i Velike Britanije da su protiv ugovora između Jugoslavije i Bugarske, jer se Bugarska kao pobeđena država u ratu nalazila pod režimom primirja. Krajem februara 1945. sovjetska vlada je posle britanskog demarša zatražila od zainteresovanih vlada da odustanu od potpisivanja ugovora o savezu. Moša Pijade je izvestio Tita iz Moskve 17. februara da stvaranje federacije ne dozvoljava međunarodni položaj Bugarske. No, Pijade je uočavao da do federacije ne bi došlo i da nije bilo ove zapreke, zbog dijametralno različitih koncepcija o načelima ujedinjenja, to jest sukoba pluralističke, jugoslovenske, i dualističke, bugarske koncepcije.

Sovjetski Savez je podržavao obrazovanje jedinstvene vlade DFJ, izlazeći u susret svom britanskom savezniku u realizaciji Čerčilove politike, naravno s pozicija drukčijih interesa. Molotov je u poruci Čerčilu 24. novembra 1944. ocenio — posle boravka Šubašića i Kardelja u Moskvi — da sporazum maršala Tita i

Šubašića o formiranju „ujedinjene jugoslovenske vlade“, može da donese „korist Jugoslaviji i ne treba odlagati sprovođenje u život tog sporazuma“.

Po zaključenju beogradskog sporazuma Tito-Šubašić dopunjenog nakon moskovskih razgovora Edvarda Kardelja i Ivana Šubašića sa Staljinom i Molotovom, vodstvo nove Jugoslavije je očekivalo da se on i primeni. Komplikacije oko primene nastale su zbog ponašanja Petra II Karađorđevića, koji je na prenos ovlašćenja gledao kao na svoje razvlašćenje. Kralj je 11. januara 1945, nezadovoljan sporazumom, izveo „salonski udar“ otkazujući poverenje Ivanu Šubašiću. Revolucionarna vlada je bila zainteresovana da se sporazum što pre primeni, jer je razvoj događaja išao naruku novoj Jugoslaviji, ali ni NKOJ nije hteo da nastupi jednostrano, već uz podršku velikih sila, želeći legalizaciju revolucionarnih promena. Protiv kralja i njegovog „državnog udara“ KPJ je organizovala demonstracije na oslobođenim područjima Jugoslavije, a vodstvo je jedno vreme bilo uvereno da iza kraljevog postupka stoje Britanci. Predsednik Saveta narodnih komesara SSSR-a obratio se 25. januara 1945. premijeru Velike Britanije izražavajući saglasnost da Sporazum Tito—Šubašić stupi na snagu, bez daljih odlaganja, kako je bilo dogovoreno između Šubašića i Tita, i da tri velike države priznaju „ujedinjenu vladu“. Ostvarenje ovog plana je sada odgovaralo i NKOJ-u, iako to nisu tražili unutrašnji razlozi, ali je ovaj, na drugoj strani, nastojao da revoluciju podvede pod princip legitimnosti, sa čime su se slagale i dve velike sile, mada iz različitih motiva. Snage oko Petra II Karađorđevića su bile nemoćne da spreče put „tihe abdikacije“ kralja, čega je i on bio svestan. Čerčil je stavljao do znanja kralju da je Tito gospodar situacije u Jugoslaviji i da monarh nije neophodan.

Za vreme ove krize Britanci su upoznali kralja s idejom da se AVNOJ proširi poslanicima Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, izabranim na poslednjim opštim izborima, koje je sprovela vlada Milana Stojadinovića decembra 1938; u toj ideji oni su videli put za jačanje pozicija starih snaga u političkoj strukturi Jugoslavije. Vodećim ličnostima Velike Britanije, međutim, bilo je jasno da je njihov uticaj u Jugoslaviji faktički neznatan, jer su te snage vojno poražene u narodnooslobodilačkom ratu a poredak izgrađen u revolucionarnom procesu prihvaćen od naroda i stabilan; ipak, do kraja su nastojale da

obezbede formu ustavnog kontinuiteta. Po britanskim izvorima, ideju o priširenju AVNOJ-a poslanicima Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije Šubašić je saopštio maršalu Titu krajem januara 1945. Na Krimskoj konferenciji februara te godine savezničke vođe su je prihvatile u vidu preporuke, ne konsultujući vodstvo nove Jugoslavije. Čerčil, Staljin i Ruzvelt su se složili na Krimu da se sporazum Tito — Šubašić sprovede u život, s tim što su Britanci tražili jamstva u vidu proširenja AVNOJ-a poslanicima Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije i naknadnu ratifikaciju njegovih akata. Ova jamstva prihvatio je i Staljin — sem trećeg, o „privremenosti" vlade — pod uslovom da sporazum najpre stupi na snagu.

Na Krimskoj konferenciji februara 1945. nije bilo značajnijih razmimoilaženja o jugoslovenskom pitanju. Britanci su nastojali da izmenama ojačaju Sporazum Tito—Šubašić predlažući dva pomenuta amandmana.

Staljin je bio za to da tri države pre odlaska sa Krima preporuče neodložno stupanje na snagu Sporazuma Tito — Šubašić i stvaranje, na osnovu tog sporazuma, jedinstvene jugoslovenske vlade, nezavisno od „fantazija" Petra II. Američki državni sekretar Edvard Stetinijus je smatrao da je prihvatelna odluka o stupanju na snagu sporazuma Tito — Šubašić do kraja Krimске konferencije, ne obazirući se ni na kakva „fantaziranja" Petra II. Na Krimu, u Jalti, šefovi velikih sila Ruzvelt, Staljin i Čerčil su u VIII odeljku Protokola Krimске konferencije postigli sporazum da se maršalu Titu i Šubašiću preporuča da sporazum treba odmah da stupi na snagu, i da nova vlada, čim bude formirana, izjavi da će AVNOJ biti proširen u skladu sa britanskim amandmanom i da će se zakonodavni akti AVNOJ-a naknadno ratifikovati. Ovom preporukom praktično primenjenom u modifikovanom obliku, a na drugoj strani, uvažavanjem revolucionarne skupštine-AVNOJ-a — kao faktičke činjenice koja se nije mogla zaobilaziti, utvrđeni su putevi za obrazovanje jedinstvene vlade DFJ i legalizaciju revolucionarnih promena u Jugoslaviji. Krimska konferencija je međunarodno sankcionisala sporazum Tito — Šubašić. Preporuka je u stvari bila dopunski uslov za obrazovanje jedinstvene vlade, a preko toga, za međunarodno priznanje promena društvenog bića Jugoslavije u drugom svetskom ratu. Uključivanjem poslanika kraljevske skupštine u AVNOJ, preporuka je predstavljala intervenciju koja nije bila u skladu sa bitno

izmenjenim odnosom snaga pobjedničke revolucije. Posredstvom privremene vlade DFJ, Čerčil je težio podijeliti uticaja u čemu se sastojala njegova politika „fifti—fifti” koju ne priznaju ni sovjetska, niti prihvatna jugoslovenska historiografija, naravno iz različitih razloga. Čerčil je računao na interesni uticaj preko umerenijih građanskih snaga u vladi i AVNOJ-u, odnosno Privremenoj narodnoj skupštini u koju se AVNOJ imao pretvoriti, a na drugoj strani, računao je da će obavezati Jugoslaviju da naoružava vazduhoplovstvo i mornaricu iz britanskih izvora, za razliku od kopnene armije koja se imala snabdevati iz SSSR-a. Britanska historičarka Elizabet Barker pod „rađanjem” i „umiranjem” Čerčilove politike misli zapravo na put njenog nastajanja i gašenja. Privremena vlada DFJ se nalazila u rukama KPJ, a u Privremenoj narodnoj skupštini je nadvlađivala izrazita narodnofrontovska većina. Čerčil je već u vreme Potsdamske konferencije, jula-avgusta 1945, bio razočaran Titovom politikom zato što nije sprovodila njegove zamisli o podijeli uticaja velikih sila. Staljin je živio u drugoj vrsti uverenja: da je narodnooslobodilački pokret stopostotno pod njegovim uticajem. Pokazalo se da su obojica vođa velikih sila bili u zabludi: Čerčil se u svoju zabludu uverio 1945. u vreme Berlinske konferencije, a Staljin 1948. godine. Velike sile suprotnih interesa previdale su da postoji nezavisni subjekt očišćen u novoj Jugoslaviji, pobjedničkoj revoluciji i novostvorenom aparatu vlasti sa snažnom oružanom silom koja je mogla da ga brani. Staljin, smatrajući da je reč o njegovom apsolutnom uticaju u Jugoslaviji, nije razgraničavao ljubav prema SSSR-u kod naroda Jugoslavije i idejnu bliskost KPJ sa komunističkim pokretom u svetu, podređenost od duha i načela autentične revolucije, nesamostalni od samostalnog pokreta, dirigovanje od autonomnog unutrašnjeg razvitka. Fatička vlast u Jugoslaviji bila je u rukama revolucionarnih snaga, nedeljiva, uprkos — iz spoljnih razloga — interpoliranim ustanovama i pojedinim grupama građanskih političara (namesništvo, građanska opozicija u PNS, itd.).

Prihvatanjem preporuka Krimске konferencije od zainteresovanih strana bližio se kraj paralelizmu vlada, iako je Petar II Karađorđević nastavio da sprovodi opstrukciju određivanju namesnika, izjašnjavajući se protiv Dušana Simovića, Aleksandra Belića, Ace Stanojevića i drugih, koju je najzad prekinuo 2. marta 1945. naimenovavši za namesnike Srđana Budisavljevića,

Antu Mandića i Dušana Serneca. NKOJ i Šubašićeva vlada dali su istovremeno ostavke 5. marta, a dva dana docnije Josip Broz Tito obrazovao je Jedinственu privremenu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), koju su zatim priznale vlade Velike Britanije, SAD i SSSR-a. Privremenu vladu DFJ sačinjavali su, pored Josipa Broza Tita, predsednika i ministra narodne odbrane, Milan Grol, potpredsednik; Edvard Kardelj, potpredsednik i ministar za konstituantu; dr Ivan Šubašić, ministar spoljnih poslova; dr Josip Smodlaka, ministar bez portfelja; Vlada Zečević, ministar unutrašnjih poslova; Frane Frol, ministar pravosuđa; Vladislav S. Ribnikar, ministar prosvete; Sreten Žujović, ministar finansija; dr Juraj Šutej, ministar bez portfelja; Todor Vujasinović, ministar saobraćaja; Andrija Hebrang, ministar industrije; ing. Nikola Petrović, ministar trgovine i snabdevanja; dr Vaso Cubrilović, ministar poljoprivrede; Sulejman Filipović, ministar šumarstva; Bane Andrejev, ministar rudarstva; Sreten Vukosavljević, ministar kolonizacije; dr Anton Kržišnik, ministar socijalne politike; dr Zlatan Sremec, ministar narodnog zdravlja; dr Drago Marušić, ministar pošta, telegrafa i telefona; dr Rade Pribičević, ministar građevina; Sava Kosanović, ministar informacija; Jaša Prodanović, ministar za Srbiju; dr Pavle Gregorić, ministar za Hrvatsku; Edvard Kocbek, ministar za Sloveniju; Rodoljub Čolaković, ministar za Bosnu i Hercegovinu; Emanuel Čučkov, ministar za Makedoniju i Milovan Đilas, ministar za Crnu Goru.

Sovjetski Savez je pružio značajnu pomoć novoj Jugoslaviji i njenom rukovodstvu u izbijanju na međunarodnu pozornicu, a na drugoj strani, predajom dela teške ratne tehnike NOVJ koja je omogućila uz pomoć zapadnih saveznika i vlastiti ratni plen da se što uspešnije privedu kraju završne operacije NOVJ, odnosno JA. Zvanična politika i ideologija podržavala je kult Sovjetskog Saveza u Jugoslaviji i njegovih vođa, posebno Staljina. Ekstremna svedočanstva o tome možemo naći u napisima M. Dilasa i E. Kardelja i u istupanjima i drugih uticajnih jugoslovenskih ličnosti iz onoga vremena, ali i u svakodnevnoj praksi partijskog i uopšte političkog rada. Spoljna slika bila je međutim remećena nesporazumima i incidentnim situacijama u međusobnim odnosima koje u ono vreme nisu bile poznate javnosti.

Sovjeti su marta 1945. protestovali što je u Privremenu vladu DFJ ušao Milan Grol, smatrajući da je u vladi bilo mesto

Stanoju Simiću. Smatrali su da Grol nije osudio Mihailovića, a nije se ogradio ni od „velikosrpske antidemokratske linije“, prema „Rusima“, na Krimskoj konferenciji nije bilo ni reći o uključivanju Grola u vladu, a u svakom slučaju nezadovoljstvo je proizilazilo iz toga što jugoslovensko rukovodstvo nije tražilo podršku pred saveznicima za formiranje vlade bez Grola. „Mi sumnjamo u ispravnost namere druga Tita da će se uvođenjem Grola u Vladu, olakšati zadaci razbijanja bloka srpske reakcije. Obrnuto, srpska reakcija sada ima svog posmatrača u Vladi u ličnosti Grola, i ona sada može da deluje mnogo sigurnije. Na taj način, pravilnije je priznati, da postoji opasnost da će Grol i njemu slični podmetati klipove pod noge novoj jugoslovenskoj vladi i pred tim ne treba zatvarati oči.“

Ovaj prvi protest svedoči da je nova jugoslovenska vlada sastavljena bez sovjetske konsultacije, samostalno, i da se Titova procena da će Grol ulaskom u vladu biti izolovan pokazala opravdana, jer je on zaista posle Potsdamske konferencije podneo (20. avgusta 1945.) ostavku na dužnost potpredsednika Privremene vlade DFJ.

Za Molotova („Aleksejev“) je prva deklaracija Privremene vlade DFJ, koju je Tito pročitao preko Radio-Beograda 9. marta 1945, takođe bila „ne sasvim zadovoljavajuća“ i možda čak „bezbojna“. Prigovarano je što u deklaraciji nije zauzet određeniji stav u odnosu na politiku zbližavanja sa slovenskim zemljama, koje „treba da budu spremne za dalju borbu protiv novih pokušaja agresije od strane nemačkog imperijalizma i njegovih mogućih saveznika u agresiji“. Molotov nije krio da je i u delu deklaracije koja se ticala Sovjetskog Saveza očekivao ocene koje više odgovaraju stvarnim činjenicama i „istinitosti“, kao što je činjeno ranije. „Prećutkivanje o tom pitanju ne može doneti koristi demokratskoj Jugoslaviji. Zaključujemo da nedostaci deklaracije nove jugoslovenske vlade odražavaju pritisak Šubašića i Grola koji već od prvih koraka nove jugoslovenske vlade deluju na način nepoželjan za demokratsku Jugoslaviju.“ Ove primedbe su u skladu sa staljinskom politikom bile praćene i pretećim upozorenjima. Najpre se isticalo da je u celom svetu poznato da je SSSR aktivno podržavao i podržava demokratsku Jugoslaviju te da u samom „jugoslovenskom narodu“ postoji ubeđenje da nova jugoslovenska vlada deluje u potpunoj saglasnosti sa Sovjetskim Savezom i da su sadašnji koraci jugoslovenske vlade usklađeni s Moskvom, što im nameće

„moralno-političku odgovornost pred javnim mnjenjem Sovjetskog Saveza, Jugoslavije i drugih zemalja". Zatim je dolazila direktna pretnja: „Postoji drugi put koji se sastoji u tome, da Sovjetska vlada zvanično izjavi o svom nesudelovanju u pomenutim koracima jugoslovenske vlade. Mi možemo dati takvu izjavu, pošto naša zemlja još nije povezana sa Jugoslavijom bilo kakvim ugovorom o savezu ili uzajamnoj pomoći. To bi Vas oslobodilo od obaveze da se konsultujete sa nama." U odgovoru Politbiroa CK KPJ od 15. marta 1945. „drugu Aleksejevu" (Molotovu) na sovjetske kritike stajalo je po tačkom 6: „Za Jugoslaviju postoji samo jedan put: ići samo sa Sovjetskim Savezom i pod njegovim rukovodstvom. To mislimo ne samo kao komunisti, već i kao odgovorni državnici. O konkretnim oblicima kako da ispravimo naše greške, naročito pitanje Grola, mi ćemo se savetovati sa Vama." U vezi sa Grolom, Politbiro je konstatovao ispravnost sovjetskih bojazni, što je potvrđivala činjenica da „reakcija već podiže glavu u Srbiji od kada je obrazovana Vlada". Kao svoju najveću grešku Politbiro je smatrao „prećutkivanje u deklaraciji ogromne oslobodilačke uloge, političke i materijalne pomoći našoj zemlji od strane Sovjetskog Saveza", što je proisticalo pre iz „oportunističke bojazni" od raskida sa Engleskom i Amerikom, nego iz direktnog pritiska grupe Grol — Šubašić. Prećutkivanje slovenstva je takođe ocenjeno kao „greška", čiji je izvor u precenjivanju engleskog i američkog pritiska. Takođe se „greškom" smatralo nedovoljno informisanje SSSR-a o jugoslovenskim merama i namerama. Politbiro CK je molio da se u Moskvu upute dva člana Politbiroa. „Aleksejev" je kasnije odbacio predlog da predstavnici CK putuju u Moskvu, i odlučio je da se to reši posle dolaska u Beograd sovjetskog poslanika Ivana V. Sadčikova. Inače, bili su kandidovani Ranković i Đilas, ali do njihovog puta u Moskvu nije došlo.

Iz ovog stava Sovjeta prema formiranju prve jugoslovenske vlade i njenom programu mogu se izvesti neki krupniji zaključci. Prvo, da je do sastava vlade i donošenja programa došlo nezavisno, odmeravanjem odnosa svetskih snaga i unutrašnjih potreba Jugoslavije, po vlastitim procenama, bez naglašavanja samo sovjetske strane i slovenskih naroda i politike koja je bila u funkciji sovjetske države. Vlada je shvatala realnost velikih sila, iako je razlikovala SSSR od Zapada, ali je imala pred sobom nacionalne interese. Iskorišćavala je pukotine u odnosi-

ma između ovih velikih država, imajući u vidu svoj razvitak, unutrašnju ustavno-političku stabilizaciju, ekonomske veze u budućnosti i pitanje granica. Pred rukovodstvom nove Jugoslavije nalazilo se još sveže iskustvo Staljinovog reagovanja na f)ilasovu izjavu o sovjetskim oficirima, kao i projekt o stvaranju federacije Jugoslavije i Bugarske. SSSR je, bez obzira na demokratsko-revolucionarne procese u nizu država južne i istočne Evrope, stajao na stanovištu centralizacije njihovih spoljnih politika uz primenu obaveznih konsultacija, polazeći od svoje primarne odgovornosti u svetu. Početne sovjetske intervencije morale su izazivati podozrenja o njihovim namerama prema Jugoslaviji koje su se kosile s revolucijom ostvarivom bez kalupa i šema, kao i sa osećanjem samosvesti jugoslovenskih rukovodilaca. Naknadne intervencije u vezi sa tršćanskom krizom, principima ekonomske saradnje, delovanjem vojnih, političkih i ekonomskih savetnika morale su takođe uticati na proces ideološko-političkog otrežnjavanja, nezavisno od masovne indoktrinacije sovjetskim iskustvom i pozajmljivanja nekih rešenja u izgradnji socijalizma. A na drugoj strani, jugoslovenske inicijative kritikovane kao samostalni potezi — bez konsultovanja SSSR-a, nesumnjivo da su gomilale nepoverenje kod Staljina o Jugoslaviji, kao nezavisnoj državi i novom poretku izraslom iz jedne autentične revolucije.